

O'ZBEKISTONDA BOLSHEVIKLARNING PARTIYA SAFLARINI TOZALASH SIYOSATI VA UNING OQIBATLARI

*Jalilov Alisher Xudoyberdiyevich, Navoiy davlat universiteti
tayanch doktoranti*

THE POLICY OF PURGE OF THE BOLSEVIKS' PARTY RANKS IN UZBEKISTAN AND ITS CONSEQUENCES

*Jalilov Alisher Khudoyberdiyevich, doctoral student at Navoi State
University*

ПОЛИТИКА ЧИСТКИ РЯДОВ БОЛЬШЕВИКОВ В УЗБЕКИСТАНЕ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

*Джалилов Алишер Худойбердиевич, докторант Навоийского
государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0002-5821-7619>

e-mail: jalilov-1982@bk.ru

Annotatsiya: Mazkur maqola O'zbekistonda bolsheviklarning partiya saflarini tozalash siyosati va uning oqibatlari masalalariga bag'ishlanadi. Bunda bolsheviklarning mahalliy rahbarlar faoliyatiga ishonchsizlik va shubha bilan qaraganligi hamda ularga aldov yo'li bilan partiya suqilib kirgan sinfiy dushman, partiya siyosatini buzishga urinuvchi ikki yuzlamalar sifatida qaraganligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bolshevik, partiya saflarini tozalash, siyosiy elita, sinfiy dushman, "yot unsurlar", quloqlar, "ikkiyuzlamachilik", guruhbozlik, milliy siyosat, sovet, millatchilik.

Abstract: This article is devoted to the policy of the Bolsheviks in Uzbekistan to purge the ranks of the party and its consequences. It analyzes the distrust and suspicion of the Bolsheviks towards the activities of local leaders and their perception of them as class enemies who had infiltrated the party through deception and as hypocrites who were trying to undermine party policy.

Key words: Bolshevik, purge the ranks of the party, political elite, class enemy, "foreign elements", kulaks, "hypocrisy", factionalism, national politics, Soviet, nationalism.

Аннотация: Статья посвящена большевистской политике чистки партийных рядов в Узбекистане и ее последствиям. В нем анализировались недоверие и подозрительность большевиков к деятельности местных лидеров, а также их отношение к ним как к классовым врагам, проникшим в партию путем обмана, и как к лицемерам, пытающимся подорвать политику партии.

Ключевые слова: Большевик, партийная чистка, политическая элита, классовый враг, «инородные элементы», кулаки, «лицемерие», фракционность, национальная политика, советский, национализм.

KIRISH. Bolsheviklarning partiya saflarini tozalash siyosati o'zbek siyosiy elitasi birligiga rahna soldi. Mahalliy kadrlarga ishonchsizlik, shubha bilan qarash avj oldi. Hamma bir-biridan qo'rqadigan, nafaqat siyosiy elita vakillari, balki oddiy partiya a'zosini ham sinfiy dushman sifatida ayblash oson bo'lib qoldi.

1920-yil 30-iyulda bolsheviklar partiyasining maxsus qaroriga binoan "Kommunistlarga o'z ishlari oshkora olib borishga yo'l qo'yilgan mam-

lakatlardagi kompartiyalar, partiyani muqarrar ravishda unga suqilib kiruvchi unsurlardan muntazam ravishda tozalab borish uchun, partiya tashkilotlarining shaxsiy tarkibini vaqti-vaqti bilan tozalab (ro'yxat qilib) turishlari lozimligi"[1] belgilangan.

Stalin Markazqo'mning 1920-yil aprel plenumida 1920-yilgi tozalash to'g'risida shunday degan edi: "Partiyaning o'zini o'tkirlamay turib, sho'ro xo'jalik, kasaba va kooperativ tashkilotlarimizni mustahkamlash mumkin emas. Busiz ular-

ni byurokratizm iflosligidan tozalash mumkin, deb o'ylash, kulgili bo'lar edi. Shubha bo'lishi mumkin emaski, byurokrat unsurlar xo'jalik, kooperativ, kasaba sho'ro tashkilotlari u yoqda tursin, balki partiyaning o'z tashkilotlarida ham tirikdirlar. Agar partiya shu tashkilotlarning rahbarlik kuchini tashkil qila turgan bo'lsa, u vaqtda partiyaning tozalash shunday zarur shart bo'ladi. Busiz ishchilar sinfining barcha boshqa tashkilotlarini jonlantiruv va yaxshilov ishini oxirigacha yetkizish mumkin emasligi ravshandir. Partiyaning shiori ana shundan kelib chiqadi"[2].

VKP(b)MQ qaroriga asoslanib, 1920-yilgi partiya ro'yxatini o'tkazdi va partiyaning 1921-yilgi tozalanishini, 1924-yil ishlab chiqarishga mansub bo'lmagan yacheykalarini tozalashni, 1925-yil qishloq yacheykalarini tekshirishni, 1929-1930-yilgi tozalashni o'tkazdi[3].

Tozalashning vazifasi – partiya a'zolarining mafkuraviy darajasini oshirish, partiyaning siyosiy va tashkilot jihatidan mustahkamlash, million-million partiyasizlar ommasining partiyaga ishonchini kuchaytirish ekanligi ko'rsatiladi. Bu vazifa tozalash chog'ida quyidagi yo'l bilan amalga oshirilishi belgilanadi: a)partiya tashkilotlari a'zolarida oshkora va to'g'ri o'zaro tanqidni kiritish; b)har bir partiya yacheykasining ishini, partiya qarorlari va yo'l-yo'riqlarining bajarilishi nuqtayi nazaridan tekshirish; v)tozalash ishiga mehnatkash partiyasizlar ommasini tortish; g)partiyaning, partiya a'zosi degan baland nomga muvofiq bo'lmagan kishilardan tozalash [4]. 1929-yildan boshlab partiya saflarini tozalash ishlari yangi bosqichga chiqadi. Bolsheviklar tozalashda o'zlari shubha qilgan mahalliy millat vakillarini boshqaruvdan uzoqlashtirish hamda ularni turli tuman bo'htonlar bilan jazolash yo'lini tutgan edilar. 1930-yilga kelib, tuhmat, bo'hton va qilmagan ishini sodir etganlikda ayblab partiya o'chirish hollari ko'paygan. Shundaylardan biri Ilyos Qosimov bo'lib, u 1908-yili Toshkentda tug'ilgan. Kommunistik partiya safiga 1-toifa bilan 1930-yili harbiy xizmatda bo'lganida kirgan. Ilyos Qosimov VKP(b)MQning oldidagi Partiya kontrol komissiyasining O'zbekiston vakili tomonidan quruq tuhmat bilan partiya o'chirilgan. Keyinchalik unga jinoyat kodeksining 225-moddasi bilan jinoiy ish qo'zg'atilgan [5].

1930-yili O'zbekistonda matbuot ishchilari 4998 nafar, bundan kommunistlar 1665 tani, ya'ni 33,3%, komsomollar 493 nafar yoki 9,9%, firqasizlar

2840 yoki 56,8%ni tashkil qiladi. Agar ijtimoiy ahvolni olsak ishchilar 834 ta yoki 16,7%, dehqonlar 226 tani yoki 4,5% , xizmatchilar 2995 nafar yoki 59,9% boshqalar 57 nafar yoki 1,1%ni ko'rsatmoqda. 1917-yilgacha gazetada ishlaydigan kommunistlar 9%, 1921-26-yillarda 28,2%, 1927-28-yillarda 40,3%, 1929-yili esa 47,9% kommunistlar bo'lgan. Gazetada kadrlarni kommunistlashtirish dinamikasi yildan yilga o'sganligi ko'rinadi. 1929-1930-yillarda 20,7% matbuot xodimlari partiya tozalashdan o'tgan [6].

Bolsheviklarning partiya safini tozalash siyosati O'zbekiston xalq maorifi komissarligini ham chetlab o'tmadi. Ushbu komissarlikning apparatida ishlovchi qator kadrlarga tozalash bahonasi bilan partiya o'chirganlar va lavozimidan ozod qilganlar. Ularga millatchi, aksilinqilobchi, oliy o'quv yurtlari va maktablarni sinfiy chet unsurlar bilan ifloslovchilar kabi ayblar qo'yilgan. Partiya saflarini tozalash komissiyasi O'zbekiston xalq maorifi komissarligi apparatida ulug' millat shovinizmi unsurlarining joylashganligi, pastdan yuqoriga ko'tarilish (nomenklatura) ishida bir talay xatoliklar, to'g'ridan-to'g'ri partiya yo'lini buzishlar bo'lganligi, pastdan yuqoriga ko'tarilganda ish sharoiti tug'dirilmay, ularga yordam berilmay, faqat xizmatga rasmiyat yuzasidan tayinlanib qo'yilganliklari, byurokratizm, mas'uliyatsizlik, beparvolik, ish unumsizligi, ishda rejasizlik, tartibsizlik hukm surganligi kabi kamchiliklarni keltirgan[7].

Natijada O'zbekiston xalq maorifi komissarligidan Shokirbekov, Soliy, Sadriy, G'ulom Rahimiy, Botir G'ulomov, Orifxonov va Jabborovlar birinchi kategoriya bilan apparatdan butunlay haydaladilar. Zohidov Xayrulla, Boyishev, Abdulla Mo'minov, Arushanov va G'oyibovlar ikkinchi kategoriya bilan lavozimidan ozod qilinadi[8]. Partiya saflarini tozalash komissiyasi O'zbekiston xalq maorifi komissarligi apparatida ayrim shaxslarga keragidan ortiq ishonch bilan qarab tashabbus berishlik, har bir shaxsning ish harakati, faoliyati, siyosiy-mafkuraviy yuzi, sinfiy yo'lni o'tkazishga partiyaning milliy siyosatini baynalmilalchilik prinsiplarini o'tkazish, bolshevik ko'zi bilan yetarli darajada qarab bilmaslik, ish faoliyatida sinfiy sezgirlik, hushyorlik ko'rsata olmaslik kabi hollarni keskin tanqid qiladi.

1933-yil 28-aprelda VKP(b)MQ "Partiyaning tozalash to'g'risida"gi qarorining bosh maqsadi yuqori darajadagi kommunistlarni tayyorlash, partiya

saflariga adashib kirib qolgan yot elementlardan xalos qilish edi, deb qayd etadi[9]. Mazkur qaror bo'yicha tozalash jarayonida partiyadan quyidagilar chiqariladilar:

1) Sinfy chetdan yot va dushman bo'lib, aldov yo'li bilan partiyaga suqilib kirgan va unda partiya qarorlarini buzishga urinayotgan unsurlar.

2) Partiyani aldov bilan yashovchi, undan o'zlarining chinakam intilishlarini bekituvchi va partiyaga "sodiqlikda" yolg'on ont ichib niqob ostida, amalda partiya siyosatini buzishga urinuvchi ikki yuzlamalar.

3) Partiya va davlat temir intizomini oshkora va yashirin buzuvchilar, partiya va hukumat qarorlarini bajarmovchilar, partiyaning qarorlarini shubha ostiga qo'yuvchilar va partiya tomonidan aniqlangan planlarni, "ularni real emas va amalga osha turgan emas" degan safstalar bilan obro'sizlantiruvchilar.

4) Burjua unsurlar bilan inoqlashgan kishilar, amalda sinfiy dushman bilan kurashni istamovchilar, mushtumzo'r unsurlar, dangasalar, o'g'rilar, jamoat mulkini talon-taroj qiluvchilar bilan amalga qo'yishni istamovchi unsurlar.

5) Mansabparastlar, shaxsiy manfaatini ustun ko'ruvchi, byurokratlashgan unsurlar. O'zini partiyada va sho'ro davlatining xizmatiga turishdan, o'zining shaxsiy manfaatlari uchun istifoda qiluvchilar, ommadan ajralgan, ishchi va dehqonlarning ehtiyojlariga va savollariga parvo qilmovchi unsurlar.

6) Ma'naviy jihatdan buzilgan, o'zining xunuk qiliqlari bilan partiyaning darajasini tushiruvchi, partiya bayrog'ini ifloslovchi kishilar[10].

1934-yili bolsheviklarning partiya saflarini tozalash tadbirlarida O'rta Osiyo bo'yicha 96 rayon va 150ga yaqin boshlang'ich tozalash komissiyalari tuzilgan. O'rta Osiy barcha jumhuriyatlari (O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Qoraqalpog'iston) bo'yicha 20 ming kishi tozalashdan o'tdi. Shundan O'zbekiston SSR bo'yicha 11 ming va Tojikiston ASSR dan 3 ming kishi o'tdi [11].

O'zbekistonda 1934-yilgi partiya saflarini tozalash paytida rahbarlik qilgan shaxslar quyidagilar edi: O'rta Osiyo partiya tozalash komissiyasining raisi I.X.Peters, VKP(b) O'rta Osiyo byurosi kotibi Mayorov, VKP(b)MQ O'rta Osiyo byurosi marksizm-leninizm targ'iboti bo'limining mudiri Ashurov, O'zKP(b) Markazqo'mining kotibi Sexer, O'zKP(b)MQ partiya organlariga rahbarlik

bo'limining mudiri va Oktyabr rayon tozalash komissiyasining raisi To'rabekov, O'zbekiston partiya kontrol komissiyasi raisining o'rinbosari Rizaev [12], Shahrisabz rayon tozalash komissiyasining raisi Mishchenko, Marg'ilon rayon tozalash komissiyasining raisi Rubanenko, Eski Buxoro rayon tozalash komissiyasining raisi Yefremov, Qo'qon rayon tozalash komissiyasining raisi Kronberg, G'uzor rayon tozalash komissiyasining raisi Abidinov, Bog'dod rayon tozalash komissiyasining raisi Sharipov, G'allaorol rayon tozalash komissiyasining raisi Tagmamedov [13] va boshqalar partiya saflarini tozalash masalasi haqida matbuotda o'z chiqishlarini qilganlar.

Partiya saflarini tozalashga butun Ittifoq miqyosida rahbarlik, Tozalash markaziy komissiyasiga topshiriladi. Komissiyaning tarkibi quyidagilardan iborat: Rudzutak (rais), Kogonovich, Kirov, Yaroslavskiy, Shkiryatov, Yazov, Stasova va Pyatnitskiy kiritiladi[14].

O'zbekiston SSR Yer ishlari xalq komissarligining 1934-yilgi partiya tashkilotlarini tozalash jarayonida bu komissarlikni qayta qurish juda sust va ba'zilar yuzaki bajarilayotgani, boshqarmalarda va bo'limlarda astoydil ishlaydigan, sinalgan va partiyaga berilgan kishilar bilan ta'minlash qoniqarsiz ekanligi to'g'risida tozalash komissiyasi xulosa beradi. Bundan tashqari, partiya tashkilotida yot unsurlar, opportunistlar va ikkiyuzlamachilar, sinfiy yotlardan chiqqanlar va ular bilan aloqani uzmagalar borligi ta'kidlangan. Yot unsurlar mas'ul joylarda o'tirib olib, partiya билетini pesh qilib, o'z basharalarini bekitib to'sqinchilik qilib kelganlari va o'z-o'zini tanqid qilmaganlari misol qilib keltirilgan. Shunday kishilardan chorva boshqarmasida Shahabdurasulov, Navro'zov, Kluxin, Davlekanov va boshqalar faoliyati keskin tanqid qilingan[15].

Tozalash komissiya Cho'li Navro'zov (1921- yildan beri partiya a'zosi) ni o'zining quloqlardan chiqqanligini yashirganlik, Afg'onistonga qochib ketgan qarindoshlari bilan aloqasi borligini hamda partiya yo'liga, sovet yo'liga xafli ravishda Turkmaniston SSRMQ rahbarligiga qarshi chiqqan holda ikkiyuzlamachilik va guruhbozlik qilganligi aybini qo'yadi. Shuningdek, Majid Zokiriy (1918-yildan partiya a'zosi)ga, "18 lar" guruhida faol qatnashgan millatchi, O'ztraktorsentrlning o'rinbosari bo'lib ishlab turganida apparatni oq gvardiyachilar, trotskiyachilar, surgun qilinganlar va

boshqa har xil yot unsurlar bilan to'ldirganlik (Podgorniy, Akayev, Abramov va boshqalar) aybi qo'yiladi va partiyadan o'chiriladi[16].

Yer ishlari xalq komissarligining o'rinbosari Zelkina 1919-yildan buyon partiya a'zosi hisoblangan. U tozalash komissiyasiga o'z tarjimai holini va o'zining bolshevik sifatida o'tgan 15 yillik yo'lini bolshevikcha to'g'rilik bilan hikoya qilib beradi. Shuningdek, Zelkina o'z yanglishlarini qattiq tanqid qiladi va ishdagi kamchiliklarini aytib beradi. Zelkina Xlopko traktorsentriga rahbar sifatida tayinlanganidan keyin apparatdagi unsurlarni haydab chiqargan hamda Yer ishlari xalq komissarligining paxta boshqarmasi uning rahbarligi ostida o'z ishini bolshevikcha qayta qurayotgani e'tirof etiladi. Tozalash komissiyasi Zelkinadan tashqari partiya a'zosi hisoblangan Dehqonboy Nurmatov, O'rinboyev va Abdurahmonovlarni Yer ishlari xalq komissarligi apparatida ishlovchi eng yaxshi bolsheviklar ekanligini e'tirof etadi. Ular O'zKP(b)MQning operativ direktivlariga yaxshi quloq solib, o'zlarining butun kuchlarini jumhuriyat qishloq xo'jaligini yuksaltirishga sarf qilayotganliklari ta'kidlangan[17].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, o'zbek siyosiy elitasining pastidan yuqoriga ko'tarilishida kommunistik partiyaning roli nihoyat darajada yuqori bo'lgan. Kadrlarning partiya sadoqatini tekshirish uchun tozalash jarayonlari o'tkazilgan. Bu tozalash jarayonlari hamma vaqt ham adolatli o'tkazilmagan. Milliy manfaatlar yo'lida xizmat qilgan mahalliy rahbar kadrlar doimo bolsheviklarning qarshiligiga uchragan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Partiyani tozalash to'g'risida VKP (b)MQ va MKK qarori // Qizil O'zbekiston. 1933-yil 1-may. 100-son.
2. Partiyani tozalash to'g'risida. Moskva shahar partiya aktivining 1933-yil 22-may yig'ilishida Kogonovich so'zlagan nutq // Qizil O'zbekiston. 1933-yil 5-iyun. 128-son.
3. Partiyani tozalash to'g'risida VKP (b)MQ va MKK qarori // Qizil O'zbekiston. 1933-yil 1-may. 100-son.
4. Partiyani tozalash to'g'risida VKP (b)MQ va MKK qarori // Qizil O'zbekiston. 1933-yil 1-may. 100-son.
5. O'zMA, 1710-fond, 11-ro'yxat, 108-yig'ma jild, 253-varaq.
6. Matbuot kadrlari masalasi // Qizil O'zbekiston. 1930-yil 24-mart. 66-son.
7. Bek-ota. O'zbekiston xalq maorifi komissariyati apparatini tozalash yakunlari // Qizil O'zbekiston. 1931-yil 12-fevral. 35-son.
8. Bek-ota. O'zbekiston xalq maorifi komissariyati apparatini tozalash yakunlari // Qizil O'zbekiston. 1931-yil 12-fevral. 35-son.
9. Мустафа Чокай. Шығармаларының толық жинағы. 12 томдық. Т. IX. – Алматы: Дайк Пресс, 2014. – С. 355.
10. Partiyani tozalash to'g'risida VKP (b)MQ va MKK qarori// Qizil O'zbekiston. 1933-yil 1-may. 100-son.
11. O'rta Osiyo jumhuriyatlarining partiya tashkilotlarini tozalashning borishi to'g'risida. 1934-yil 5-sentyabrda VKP(b)MQ O'rta Osiyo byurosining plenumida Peters nutqi// Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 14-sentyabr. 212-son.
12. Tozalashning birinchi kunlarida // Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 28-may. 121-son.
13. Tozalash – butun partiyaning ishi // Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 15-iyul. 161-son.
14. Partiyani tozalash to'g'risida VKP (b)MQ va MKK qarori // Qizil O'zbekiston 1933-yil 1-may. 100-son.
15. Yer ishlari xalq komissarligi apparatini qayta qurish haqida partiya tomonidan berilgan ko'rsatmalarni tugal bajaraylik. O'zbekiston Yer ishlari xalq komissarligining partiya tashkilotlarini tozalash komissiyasining raisi Rizaev bilan suhbat // Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 22-iyun. 142-son.
16. Yer ishlari xalq komissarligi apparatini qayta qurish haqida partiya tomonidan berilgan ko'rsatmalarni tugal bajaraylik. O'zbekiston Yer ishlari xalq komissarligining partiya tashkilotlarini tozalash komissiyasining raisi Rizaev bilan suhbat // Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 22-iyun. 142-son.
17. Yer ishlari xalq komissarligi apparatini qayta qurish haqida partiya tomonidan berilgan ko'rsatmalarni tugal bajaraylik. O'zbekiston Yer ishlari xalq komissarligining partiya tashkilotlarini tozalash komissiyasining raisi Rizaev bilan suhbat // Qizil O'zbekiston gazetasi. 1934-yil 22-iyun. 142-son.